

ILM FAN YANGILIKLARI KONFERENSIYASI

30-SENTABR

ANDIJON, 2024

O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA AFFIKSLAR YORDAMIDA YASALGAN OKKAZIONAL SO'ZLAR

Madina Bahridinova

Samarqand davlat universiteti

1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek tilshunosligidagi affikslar yordamida yasalgan okkazional so'zlar va ularning til taraqqiyotidagi o'rni kabi masalalar yoritilgan. Okkazionalizm hodisasining o'zbek adabiyotida ifodalanishi o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Okkazionalizm, neologizm, okkazional so'zlar, leksema, affiks.

Kirish qism: O'zbek tili haqida so'z yurutar ekanmiz eng avvalo, uning aloqa vositasi ekanligini unutmasligim lozim. Chunki til kishilar tomonidan bir-biri bilan xabar almashish, ma'lumot yetkazish vazifasini o'taydi. Til jamiyatda ijtimoiy hodisa sifatida tabiiy hodisalardan ajratib turadi. Til avloddan avlodga o'tadigan irsiy hodisa emas, balki jamiyat rivojlanishidagi taraqqiyot mahsuli. Tilning paydo bo'lishi hamda taraqqiy topishi uzoq o'tmishga borib taqaladi. Jamiyat hayotida til qay darajada muhim bo'lsa, o'zbek tili ham muhim ahamiyatga ega. O'zbek tili turkiy tillar oilasiga kiruvchi mavqei va obro'yi jihatdan jahon tillarida oldingi o'rinlarni band qiluvchi tillardan sanaladi. Bu esa o'zbek tilida so'zlarning omonim, sinonim, shakldoshlik xususiyatlari yuzasidan kelib chiqadi. Bevosita okkazional soz'lar ham o'zbek tili taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism: Okkazionalizm hodisasi ma'lum bir muallif tomonidan yaratilgan, matn ichida rejalashadigan, noodatiy xususiyatga ega, muallif o'z maqsadini ifoda etish uchun yaratgan, belgilangan normalarga bo'ysunmaydigan nutqiy hodisa sanaladi. A.G.Likov okkazional so'zlarga "O'zida tasodifiylik, bir marta qo'llanishlik kabi xususiyatlarni mujassam etgan nutqiy birliklardir" degan ta'rifni beradi. Haqiqatdan ham, okkazionalizm hodisasi shunday xususiyatga ega va u bu jihatidan neologizmlarga ham o'xshab ketadi. Tilshunosligimizda okkazional so'zlar asosan ijodkorlar tomonidan yaratiladi. Ular aynan matn momentida, matndagi tasvirni kuchaytirish uchun xizmat qiladi. Bunday terminlar adabiy lug'atlarga kiritilmaydi negaki ular faqat nutq jarayonida vaziyat nuqtayi nazaridan ishlatiladi. Okkazional so'zlar so'z yasash yoki birikmlar orqali ifodalandi. Asosan affikslar yordamida yaratiladi.

Misol qilib Ulug'bek Hamdamning "Yo'qotish" she'rini oladigan bo'lsak, unda ham affiks yordami bilan yasalgan faqat nutq sharoitidan kelib chiqqan so'zlar mavjud:

Cheksiz **zulmatgoh**da mash'aldek yonding,

Yo'lchi yulduz bo'lding ko'zlarimga va...

Bu ne ko'rgulikdir- quyoshdek so'nding!..

Faryod toshib chiqdi so'zlarimga va:¹

Yana bir shoirimiz Rauf Parfi esa o'z she'rlarida okkazional so'zlardan nihoyatda unumli foylangan. Uning o'zbek tilidagi noodatiy okkazional so'zlardan keng foydalanganini mana bu to'rtlikda ko'rishimiz mumkin:

¹ Ulug'bek Hamdam. "Seni kutdim" Toshkent. 2007. 25-bet.

Qaydasan marmar oxur,

Har tarafda urho-ur.

Etimizni yedik biz,

Ketimizni yedik biz.

Tuvakxo'rlar, qing'irlar,-

O'tgan-ketgan ming'irlar.

Okkazionalizmlar har bir ijodkorning uslubiga xos bo'ladi. Ular tomonidan aynan nutq sharoitida yaratiladi. Okkazional so'zlar asosan tilimizda mavjud bo'lgan affikslar yordamida yaratiladi. bu hodida uslubiyat bilan bog'liq bo'lgani uchun badiiy ijodda keng qo'llaniladi.

Jangari **matbaachi** dermishlar sani,

O'zingga qulmishsan, o'zingga xoqon.

Ozod so'z- haqiqat, Haqning maxzani,

Oxir parchalanur bu g'ul, bu yo'g'on.

Ushbu sh'eri parchadagi "matbaachi" so'zi nutqiy yasama okkazional so'z bo'lib, ijodkorning badiiy mehnati bilan nafaqat o'zbek adabiyoti, balki o'zbek tilidagi nutqiy hodisalar rivojiga ham o'z hissasini qo'shadi. Xulosa qilib shuni aytishim mumkinki, okkazionalizm hodisasi tarixan barqaror birikma bo'lmasada yangi asr tilshunosligining ajralmas qismi. Chunki nutqdagi bu so'zlar inson e'tiborini tortib, unga estetik lazat beruvchi bo'lib xizmat qilmoqda. Bu kabi nutq jarayonida hosil bo'ladigan individual birliklar lug'at birliklarining ko'payishiga hamda o'zbek tiling boyishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. S. Sultonsaidov, O'.Sharipov. "O'zbek tili stilistikasi" 2009.
2. O. To'xtasinova. Leksik okkazionalizmlar va uning yondosh hodisalarga munosabati. 2022.
3. Q.Sapayev. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent. 2009.
- 4.M. Qurbonova. Okkazionalizm va Neologizm hodisasi. "Ilm-fan muommolari yosh tadqiqotchilar talqinida" mavzusidagi 6-sonli respublika ilmiy-onlayn konferensiya to'plami.
5. U.Hamdani. "Seni kutdim". Toshkent. 2007.